

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ОЗНАК МОВИ ЯК КУЛЬТУРОМОВНА ПРОБЛЕМА

У статті на основі досліджень з культури мови систематизовано перелік термінів на позначення комунікативних ознак. Представлено дефініції найбільш усталених понять у цій галузі.

Ключові слова: комунікативні ознаки, правильність, точність, логічність, чистота, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність, достатність, змістовність, експресивність, естетичність, дієвість.

Культура мови – відносно молода наука. Її термінологічний апарат ще не до кінця усталений. Найбільшу невпорядкованість спостерігаємо у переліку термінів на позначення комунікативних ознак мови. Хоча вчення про якість гарної мови з'явилося ще в античні часи і в працях перших учителів риторики схарактеризовані деякі якості, проте в сучасних підручниках і довідниках з культури мови (як українських, так і зарубіжних мовознавців) існує велика різниця у списку комунікативних якостей і в дефініції окремих із них. Тому мета нашої розвідки – систематизувати перелік термінів на позначення комунікативних ознак, а також на основі проаналізованих джерел і власних спостережень сформулювати їхні дефініції. Уніфікація термінологічного апарату, осмислення мовцями кожної з комунікативних ознак сприятиме вдосконаленню мовної культури особистостей зокрема та соціуму загалом.

Комунікативні ознаки мови (КО) – це реальні властивості її змісту і форми. Такі характеристики Б. Головін [Головин], М. Ільяш [Ильяш], Л. Струганець [Струганець] називають комунікативними якостями мови; А. Васильєва [Васильева] та укладачі енциклопедичного словника-довідника [КРР] – критеріями мови; Н. Бабич [Бабич] – комунікативними ознаками. Саме останній термін нам найбільше імпонує, тому вважаємо його ключовим у нашому дослідженні.

Ознаки, якими має характеризуватись зразкова мова, найґрунтовніше проаналізував російський мовознавець Б. Головін у підручнику

«Основы культуры речи», що вийшов у 80-х роках ХХ ст. [Головин]. Учений виокремив такі основні комунікативні якості мови: правильність, точність, логічність, чистоту, виразність, багатство, доречність [Головин: 30]. Досить детально студіювали комунікативні якості й інші русисти, зокрема М. Ільяш та А. Васильєва. Так, М. Ільяш розглянув правильність, стилістичну відповідність, точність, логічність, чистоту, багатство і різноманітність, виразність, образність, стислість, доречність мови [Ільяш: 36], А. Васильєва – правильність, точність, логічність, ясність і доступність, чистоту, виразність, багатство (різноманітність), естетичність, доречність [Васильєва: 64].

В українському мовознавстві у 1990 році вийшов навчальний посібник Н. Бабич «Основы культуры мовлення», у якому дослідниця схарактеризувала ряд КО: правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистоту, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність. У середині 90-х рр. у навчальному посібнику «Теоретичні основи культури мови» Л. Струганець узагальнила доробок науковців у цій царині і запропонувала дещо ширший перелік КО мови: правильність, точність, логічність, чистоту, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність (дохідливість), достатність, стислість, змістовність, емоційність, естетичність, дієвість (ефективність), ясність [Струганець: 40-42].

На початку ХХІ століття колективом авторів підготовлено енциклопедичний словник-довідник «Культура русской речи», у якому низка статей присвячена комунікативним якостям. Розкривається суть правильності, багатства, виразності, динамізму, доступності, інформаційної насиченості мови, конкретності, лаконічності (стислості), логічності, точності, доречності, чистоти, ефективності, ясності (зрозумілості). Проте є кілька статей («Категоричність», «Образність», «Експресивність (емоційність)»), які фактично характеризують мову, однак у названих рубриках немає вказівки на те, що це комунікативні якості.

Простудіювавши праці науковців, ми дійшли висновку, що термінологічний апарат, який стосується КО, активно розвивається і на сучасному етапі потребує деяких корекцій. Вважаємо, що сьогодні перелік КО повинен би виглядати таким чином: правильність, точність (конкретність), логічність, чистота, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність (дохідливість, ясність), достатність (стислість, лаконічність), змістовність (інформативність), екс-

пресивність (емоційність), естетичність, дієвість (ефективність). Послідовність, в якій названо КО, мотивується частотністю, а також усталеністю виокремлення КО у різних виданнях, переважно навчально-методичного характеру.

Центральною КО мови є *правильність* – дотримання норм сучасної української мови. Б. Головін зауважує: «Правильність мови – її не єдина, але головна комунікативна якість, оскільки, перш за все, правильністю мови забезпечується її взаєморозуміння, її єдиність. Немає правильності – не можуть «запрацювати» комунікативні якості: точність, логічність, доречність» [Головін: 41].

Точність науковці розглядають у двох аспектах. Б. Головін говорить про точність предметну (адекватність слова і позначуваного ним предмета) і точність понятійну (адекватність змісту мови і виражених у них понять) [Головін: 128-130]. А. Васильєва, услід за Б. Головіним, розкриває суть точності через неточність думок і мови. Точність, за словами Н. Бабич, «по-перше, це вживання слів (їх значень) і словосполучень, звичних (узвичаєних) для людей, які володіють нормами літературної мови, а, по-друге, це оформлення і вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечність реальному предмету і його назви» [Бабич: 93]. Тому точність мови – це вживання слів, словосполучень у конкретному лексичному значенні у певному функціональному стилі, а також оформлення і вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечність реального предмета і його назви.

Логічність, як і інші комунікативні ознаки, характеризує структуру тексту, його організацію. Відбувається взаємодія «трьох логік»: логіки дійсності, логіки думки і логіки мовного вираження [Васильєва: 68]. Логічність, за Б. Головіним, буває, як і точність, предметна і понятійна. Предметна логічність полягає у відповідності смислових зв'язків і відношень одиниць мови у мовленні зв'язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності. Логічність понятійна є відображенням структури логічної думки і логічного її розвитку в семантичних зв'язках елементів мови у мовленні [Головін: 145]. Отже, логічність мови відображає структуру думки (тексту), дозволяє бачити її розвиток завдяки вдалому поєднанню слів у речення за певними законами, які дозволяють адресату зрозуміти зміст і мету повідомлення.

Чистота мови характеризується відсутністю позалітературних елементів (діалектизмів, варваризмів, макаронізмів, просторічної лексики, жаргонізмів, арготизмів, слів-паразитів та ін.). В усній мові ця ознака пов'язана з правильною літературною вимовою.

Образність орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, які виникають через вживання слів і словосполучень у незвичному оточенні. Це використання різноманітних стилістичних фігур, тропів.

Виразність – комунікативна ознака, яка реалізується, на нашу думку, більшою мірою в усній мові, тому виявляється у чіткості мови, логічному наголошуванні слів, словосполучень і залежить від артикуляційних можливостей адресанта. Однак виразність, за словами М. Ільяша, може стосуватися і читача. Під цим поняттям він розуміє всі ті способи і прийоми, за допомогою яких у читача виникає особливий інтерес і підвищена увага до змісту і форми мови. У цьому випадку автор говорить про безпосередню взаємодію образності з виразністю, однак «все, що образне, те і виразне, але не все виразне є образним» [Ильяш: 131].

Показником *багатства* мови є активний словник, семантично і стилістично відмінні одиниці, широке використання засобів лексичної і синтаксичної синонімії, постійне оновлення словесних зв'язків, а також інтонаційне наповнення тексту.

Різнманітність – це використання великої кількості засобів і способів мови для вираження того самого змісту, увиразнення думки, її словесного оформлення, використовуючи усе багатство лексики.

Доречність – це такий підбір засобів мови, який би відповідав поставленій меті та завданням ситуації спілкування. «Доречна мова відповідає темі повідомлення, його логічному й емоційному змістові, складові слухачів і читачів, інформаційним, виховним, естетичним й іншим завданням писемного й усного виступу. Розрізняють доречність стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну» [Струганець: 41]. Інколи контекстуальну доречність називають синтагматичною або доречністю сполучуваності.

Доступність (дохідливість, ясність) мови – це здатність бути зрозумілим адресатам завдяки вдало підібраній лексиці, врахуванню особливостей аудиторії, співбесідника (віку, соціального статусу, настрою і т. п.), логічній аргументації висловлення.

Достатність (стислість, лаконічність) передбачає логічне завершення думки, не перенасиченість синонімічною лексикою, мовними засобами. Загалом максимальна за обсягом інформація виражається мінімальною кількістю мовних засобів.

Змістовність визначається інформативним наповненням висловлення, відповідністю його темі повідомлення. Змістовність мови передбачає повне розкриття предмета розмови. Важливими чинниками є лаконізм, відсутність пустих фраз, невипраданних повторів і дублювань. Для дотримання цієї вимоги в мові потрібно уникати суперечливих положень і неясностей (за винятком тих, які можуть бути викликані відсутністю відповідних наукових знань у зазначеній області). Заявлені відомості повинні бути актуальними для розкриття теми, відповідати передбачуваним інтересам і запитам аудиторії; фактичний матеріал повинен бути упорядкованим, систематизованим, узятим із достовірних джерел» [КРР: 225].

Експресивність (емоційність) характеризує почуття, настрої, переживання особистості стосовно висловленого. Така комунікативна ознака реалізується за допомогою інтонації суб'єкта та лексичного і граматичного багатства мови.

Естетичність дуже близька до ознак виразності й багатства, однак є самостійною комунікативною ознакою. Вона полягає у красі писемної чи усної мови, тобто у гармонійному оформленні тексту (змісту і форми), його ословленні з урахуванням законів милозвучності мови.

Дієвість (ефективність) мови полягає у спонуканні адресата змінити поведінку, зовнішній вигляд чи виконати інші дії.

Отже, науковці – представники різних лінгвістичних шкіл – наводили неоднаковий список КО мови. Культура мови активно розвивається, тому простежується варіативність у найменуванні деяких характеристик, як-от: точність – конкретність, доступність – дохідливість – ясність, достатність – стислість – лаконічність, змістовність – інформативність, експресивність – емоційність, дієвість – ефективність та ін. На основі найновіших досліджень сформульовано оптимальний, на нашу думку, перелік КО. До нього входять правильність, точність (конкретність), логічність, чистота, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність (дохідливість, ясність), достатність (стислість, лаконічність), змістовність (інформативність), експресивність (емоційність), естетичність, дієвість (ефективність). Безу-

мовно, центральною характеристикою мови є правильність. Проте незаперчним є факт, що зразкова літературна мова постає в результаті взаємодії усіх КО. Процес такої взаємодії ще потребує детального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабич: Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
- Васильева: Васильева А. Н. Основы культуры речи. – М.: Русский язык, 1990. – 247 с.
- Головин: Головин Б. Н. Основы культуры речи: Учеб. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.». – 2-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1988. – 320 с.
- Ильяш: Ильяш М. И. Основы культуры речи: Учеб. пособие для студ. филол. спец. ун-тов. – К.: Вища школа, 1984. – 187 с.
- КРР: Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Л. Ю. Иванов и др. (общ. ред.); РАН Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М.: Флинта. Наука, 2003. – 840 с.
- Струганец: Струганец Л. В. Теоретичні основи культури мови: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Тернопіль, 1997. – 96 с.

Iryna Stetsyuk. Systematization of the the communicative characteristics' terms as problem of the language culture.

The list of the communicative characteristics' terms is systematized on the research of the language culture in the article. The definitions of the most fixed notions in this sphere are presented.

Key words: communicative characteristics, correctness, exactness, logicality, cleanness, imagery, distinctness, richness, variety, appropriateness, simplicity, sufficientness, meaningfulness, expressiveness, aestheticness and efficacy.